

Θεόδωρος Κατσανέβας¹

Ο χρυσός κανόνας για τις επιλογές σταδιοδρομίας: ένας πρακτικός οδηγός επαγγελματικής συμβουλευτικής

Κεντρικό ζητούμενο για τον επαγγελματικό προσανατολισμό είναι να υπάρχουν συγκεκριμένες, σαφείς, περιεκτικές κατευθύνσεις για εφαρμογές του θεσμού στην πράξη. Η θεωρία του χρυσού κανόνα επιλογών σταδιοδρομίας², παρέχει μια συγκεκριμένη μεθοδολογική προσέγγιση για το σκοπό αυτό, η οποία έχει εφαρμοστεί με επιτυχία επί σειρά ετών από τον υπογράφοντα και πολλούς συνεργάτες του, σε συνδυασμό με τη χορήγηση και αξιοποίηση περισσότερων από 20.000 αυτοματοποιημένων τεστ επαγγελματικού προσανατολισμού, γνωστού με την ονομασία Career Gate Test K.17.³ Σύμφωνα με την ίδια προσέγγιση, η οποία μπορεί να εκληφθεί και ως ένας χρηστικός οδηγός σύγχρονης επαγγελματικής συμβουλευτικής, πέντε συγκεκριμένοι παράγοντες όπως περιγράφονται πιο κάτω, θεωρούνται ως οι πλέον σημαντικοί για το ζήτημα που συζητάμε εδώ. Οι παράγοντες αυτοί που αλληλοεπηρεάζουν μεταξύ τους, σύμφωνα με τις παραδοχές του χρυσού κανόνα, είναι οι ακόλουθοι :

- 1) Επαγγελματικά ενδιαφέροντα, κλίσεις, ταλέντα**
- 2) Ικανότητες και θέληση**
- 3) Προοπτικές επαγγελμάτων**
- 4) Οικογενειακά και οικονομικά δεδομένα**
- 5) Τυχαίοι παράγοντες**

1. Επαγγελματικά ενδιαφέροντα, κλίσεις, ταλέντα

Η ταύτιση της επαγγελματικής προσωπικότητας, των ενδιαφερόντων, των κλίσεων, των προτιμήσεων, των ταλέντων με επιμέρους επαγγέλματα, αποτελεί το πλέον σημαντικό παράγοντα για τις επιλογές σταδιοδρομίας. Θεωρείται ότι είναι μετρήσιμος και ο μόνος μη μεταβλητός παράγοντας, με τον οποίο συνδυάζονται οι άλλοι που αναφέρονται πιο κάτω, ώστε να εξαχθούν τα κατάλληλα συμπεράσματα για τις επιλογές σπουδών, επαγγελμάτων και σταδιοδρομίας. Πολλές μελέτες έχουν αποδείξει ότι, όταν σε ένα άτομο ταιριάζει ένα επάγγελμα, τότε αντλεί ικανοποίηση και το ασκεί με μεγαλύτερη επιτυχία.⁴ Γεγονός είναι ότι, οι άνθρωποι έχουν πολύπλοκη προσωπικότητα, με διαφορετικά ενδιαφέροντα, ταλέντα, προτιμήσεις, ικανότητες, δεξιότητες, στόχους και αξίες ζωής, θέληση, φιλοδοξίες.⁵ Γι' αυτό και απαιτείται ο έγκαιρος και έγκυρος επαγγελματικός προσανατολισμός με τη συνδρομή συμβούλων καριέρας και τη λήψη κατάλληλων τεστ από την ηλικία της εφηβείας, ώστε να γίνει γνωστό ποια είναι τα πραγματικά ενδιαφέροντα, οι κλίσεις και τα ταλέντα του καθένα, ποια επαγγέλματα του ταιριάζουν και ποια όχι.⁶ Η αποκρυπτογράφηση της προσωπικότητας,

---

¹ Ο Θεόδωρος Κατσανέβας (Ph.D. L.S.E.), M.A. (Warwick), είναι καθηγητής στην οικονομική της εργασίας και στη διοίκηση ανθρώπινων πόρων στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς, επισκέπτης καθηγητής επαγγελματικής συμβουλευτικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πρόεδρος της Ελληνικής Εταιρείας Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού (ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π.), συγγραφέας πολλών βιβλίων και μελετών για συναφή θέματα και δημιουργός του Career Gate Test K.17 επαγγελματικού προσανατολισμού.

² Κατσανέβας, Θ. (2009). *Ο χρυσός κανόνας για επιλογές επαγγελμάτων και σταδιοδρομίας*. Πατάκης.

³ Katsanevas, Th., (2008). The computerized Career Gate Test K.17, in G. Tzichritzis, Ed. Studies in computational intelligence. Springer/ Berlin/ Heidelberg, Καωροθλακι Τ., Λιβανος, Ι. (2008). Το Career Gate Test, K17, plus. Ελληνική Εταιρεία Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού, Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού, τεύχος 82-83.

⁴ Holland, J. L. (1997). *Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments*. New Jersey: Englewood Cliffs. Wong, C.S, Wong, P.M., Peng, K.Z. (2011). An exploratory study on the relationship between parents' career interests and the career interests of young adults. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, Vol.11, 39-53.

⁵ «Αι δε πράξει ανθρώπων από θυμού και επιθυμίας» (Η ιδιοσυγκρασία και οι επιθυμίες ορίζουν τις πράξεις των ανθρώπων), Αριστοτέλης

⁶ «Ου πάντες προς ταυτά πεφόκασιν», Αίσωπος.

η κατάκτηση της αυτογνωσίας, το «γνώθι σ' αυτόν»⁷ πρέπει να γίνεται με επιστημοσύνη, με σύνεση και όχι επιπόλαια και βιαστικά. Γιατί τότε μόνο θα μπορέσουν οι νέοι να «γίνουν αυτό που είναι και όχι αυτό που νομίζουν ότι είναι».⁸ Να επιλέξουν δηλαδή το επάγγελμα που πραγματικά τους ταιριάζει, τους ενδιαφέρει και στις απαιτήσεις του οποίου μπορούν να αντεπεξέλθουν. Να αποφύγουν επαγγέλματα που δεν ταιριάζουν στην προσωπικότητά τους. Και εφόσον συντρέχουν και ορισμένες άλλες προϋποθέσεις, να έχουν μια επιτυχημένη καριέρα⁹.

2. Ικανότητες, δεξιότητες, επιδόσεις, θέληση

Οι ικανότητες, οι δεξιότητες, οι επιδόσεις, σε συνδυασμό με τη θέληση, αποτελούν το δεύτερο βασικό παράγοντα για τις επιλογές σπουδών, επαγγελμάτων και σταδιοδρομίας. Κάθε άτομο, εκτός από τη γνώση των επαγγελμάτων που του ταιριάζουν, οφείλει να έχει μια εικόνα σε ποια ιεραρχικά επίπεδα μπορεί να στοχεύει για να τα ασκήσει. Να ξέρει δηλ. ποιος είναι και τι μπορεί να κάνει και γιατί όχι, να στοχεύει ψηλά, εφ' όσον συνυπάρχουν και άλλες θετικές συγκυρίες. Όταν ένας μαθητής έχει πολύ καλές επιδόσεις στο σχολείο, είναι εύλογο να επιλέξει να εισαχθεί σε μια σχολή με υψηλές βάσεις εισαγωγής, όπως είναι λχ. η ιατρική. Με την προϋπόθεση βέβαια ότι του ταιριάζει το ιατρικό επάγγελμα και είναι προετοιμασμένος να διαβεί την ανηφορική και κοπιώδη αυτή εργασιακή διαδρομή. Συνήθως, θεωρείται σπατάλη ανθρώπινων πόρων, ένας μαθητής με υψηλές μαθησιακές επιδόσεις, να επιλέγει σχολές με χαμηλές βάσεις εισαγωγής. Γενικότερα, οι επιδόσεις στα επιμέρους μαθήματα, αλλά και στο γενικό σύνολο στο σχολείο, είναι ένα πρώτο κριτήριο για το είδος και κυρίως για το επίπεδο σπουδών στο οποίο μπορεί να στοχεύσει. Αλλά δεν αποτελούν το μοναδικό κριτήριο για το μέλλον. Είναι γνωστό ότι πολλοί επιτυχημένοι επιστήμονες δεν υπήρξαν λαμπροί μαθητές. Οι επιδόσεις μπορεί να βελτιωθούν ριζικά, εφόσον υπάρχει ισχυρή θέληση, στόχοι και ευγενής φιλοδοξία για επαγγελματική και κοινωνική ανέλιξη. Γι' αυτό και ο βαθμός της θεληματικότητας, της επιμονής και της προσπάθειας που είναι διατεθειμένοι να κάνουν ορισμένα άτομα, έχει ιδιαίτερη σημασία για το επαγγελματικό τους ταξίδι. Σημασία έχει λοιπόν ο συνδυασμός των επιδόσεων με τη θέληση και η κατάλληλη αλληλοσυσχέτισή τους με τους άλλους παράγοντες

3. Οι προοπτικές της αγοράς εργασίας και των επαγγελμάτων

Οι προοπτικές της αγοράς εργασίας και των επαγγελμάτων, αποτελούν τον τρίτο αποφασιστικό παράγοντα για τις σωστές επιλογές σπουδών, επαγγελμάτων και σταδιοδρομίας. Γι' αυτό και οι ενδιαφερόμενοι, οφείλουν να πληροφορηθούν τις αξιόπιστες προβλέψεις που υπάρχουν για τις προοπτικές αυτές.¹⁰ Να μάθουν ποια είναι τα επάγματα του μέλλοντος και ποια του παρελθόντος.¹¹ Η πλειονότητα των νέων σήμερα επιλέγει τις σπουδές και το επάγγελμα που θα ακολουθήσει, με βασικό κριτήριο τις προοπτικές τους. Η αγωνία για να βρεθεί μια θέση στο χλωμό σημερινό ήλιο της αγοράς εργασίας, είναι πολύ ισχυρότερη από όσα μπορούν να ειπωθούν ενάντια στην αντίληψη αυτή. Όμως, όσο ισχυρό και αν είναι το ίδιο κριτήριο, σε καμία περίπτωση δε θα πρέπει να είναι το μόνο ή το κυρίαρχο στη μεγάλη απόφαση ζωής που συζητάμε εδώ. Αν ένα επάγγελμα δεν ταιριάζει στο χαρακτήρα, στις κλίσεις ενός νέου, δε θα πρέπει να επιλέγεται, όσο εξαιρετικές και αν είναι οι προοπτικές του. Πρώτιστης σημασίας είναι η ταύτιση των ενδιαφερόντων, των κλίσεων, των προτιμήσεων, των ικανοτήτων με ορισμένα επαγγέλματα και κατά δεύτερο λόγο η συνεξέταση των προοπτικών τους. Αλλά και η πλήρης αγνόησή τους, μπορεί να οδηγήσει σε απόλυτα εργασιακά αδιέξοδα.

⁷ Η ρήση που είναι χαραγμένη στο μαντείο των Δελφών αποδίδεται στον Χείλωνα τον Λακεδαιμόνιο.

⁸ Η ρήση αυτή αποδίδεται στον Ζαν Πολ Σάρτρ.

⁹ «Do your vocation your vacation», (κάνε το επάγγελμά σου, διακοπές αναψυχής), Μαρκ Τουαϊν. «Ένας άνθρωπος δεν μπορεί να είναι ευτυχισμένος αν δεν τα πάει καλά στη δουλειά του», Έμερσον.

¹⁰ Κατσάνεβας, Θ., Ελευθερίου Κ., (Μάρτιος 2011). Οι βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες προβλέψεις για τις προοπτικές των επαγγελμάτων ως εργαλείο σύγχρονης επαγγελματικής συμβουλευτικής. Ελληνική Εταιρεία Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού, Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού, τεύχος 94-95.

¹¹ Βλ. Κατσάνεβας, Θ. (2007). Επαγγέλματα του μέλλοντος και του παρελθόντος. Πατάκης. Επίσης, www.elesyp.gr , www.careergatetest.gr .

4. Τα οικογενειακά και οικονομικά δεδομένα

Το οικογενειακό περιβάλλον, η οικογενειακή παράδοση και κουλτούρα, αλλά και τα οικονομικά οικογενειακά δεδομένα αποτελούν τον τρίτο σημαντικό παράγοντα που επηρεάζει τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές. Συχνά το επάγγελμα του πατέρα, της μητέρας, η οικογενειακή επιχείρηση, είναι ένα ισχυρό εφελκυστήριο για το εργασιακό μέλλον των νέων. Όσο κι αν ακούγεται παρωχημένο ή καταγγέλλεται ως νεποτισμός, σήμερα, σε μια άκρως ανταγωνιστική αγορά, είναι σε βάρος του ατομικού συμφέροντος των παιδιών να παραγνωρίζεται το προβάδισμα που τους παρέχεται από την οικογενειακή παράδοση, χωρίς φυσικά αυτό να σημαίνει και εφησυχασμό¹². Όμως, είναι επίσης γεγονός, ότι αρκετοί γονείς επιχειρούν να επιβάλλουν στα παιδιά τους τις δικές τους επιθυμίες ή και απωθημένα. Τους πιέζουν να σπουδάσουν μια από τις επιστήμες που θεωρούνται ότι αποτελούν το εισιτήριο για κοινωνική και οικονομική άνοδο, όπως γιατρός, μηχανικός, δικηγόρος ή να ακολουθήσουν το οικογενειακό επάγγελμα. Και ενώ δεν αποκλείεται οι γονείς να έχουν δίκιο όταν επιμένουν για την επιλογή μιας ορισμένης καριέρας για τα παιδιά τους, το χάνουν εξαιτίας του επίμονου και πατερναλιστικού τρόπου με τον οποίο θέλουν να το επιβάλουν. Τέλος, για να είμαστε ρεαλιστές, δε θα πρέπει να παραγνωρίζεται και ο ρόλος των οικονομικών δυνατοτήτων που έχει κάθε οικογένεια για τις σπουδές των παιδιών της. Για να αναφερθούμε σε ένα πρακτικό και μόνο ζήτημα, ο τόπος όπου είναι εγκαταστημένη μια σχολή, θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη για υποψήφιους των οποίων οι οικογένειες δεν έχουν μεγάλες οικονομικές δυνατότητες¹³.

5. Τυχαίοι παράγοντες

Οι τυχαίοι παράγοντες, οι απρόσμενες καλότυχες ή κακότυχες συγκυρίες που συναντά κάθε άνθρωπος στη ζωή του, μπορεί να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στη σταδιοδρομία και στην προσωπική του ζωή. Ο παράγοντας αυτός, σε αντίθεση με τους προηγούμενους τέσσερις, λαμβάνεται υπόψη μόνο κατά περίπτωση, αφού είναι απρόβλεπτος. Φυσικά και έχει σημασία να μπορεί να δει ο καθένας τότε και προς ποια κατεύθυνση η τύχη του χτυπά την πόρτα. Να κάνει τη σωστή επέμβαση στο πεπρωμένο του, να βρεθεί στην επάνω μεριά του κύματος. Χωρίς βέβαια αυτό να συνεπάγεται βλάβη για τους συνανθρώπους του, στους οποίους, όταν μπορεί κανείς πρέπει να προσφέρει ενδιαφέρον και αλληλεγγύη.¹⁴ Ούτε σημαίνει εγκατάλειψη της προσπάθειας για συνεχή αυτοβελτίωση, για την κατάκτηση της γνώσης και των κατάλληλων δεξιοτήτων που απαιτεί ο κόσμος της σύγχρονης εργασιακής πραγματικότητας. Τα αγαθά «κόποις κτώνται» και η επιτυχία στην εργασία και στη ζωή αποτελεί επιβράβευση των κόπων του καθένα. Η κατάκτηση της γνώσης που δεν τελειώνει ποτέ, είναι πηγή και χαρά της ζωής, είναι αυτοσκοπός, είναι δύναμη αξιοσύνης, επιτυχίας και δημιουργίας. Στο ταξίδι για την Ιθάκη σημασία έχει το μεγαλείο της διαδρομής...¹⁵

6. Ο χρυσός κανόνας

Σύμφωνα με το χρυσό κανόνα επιλογών σταδιοδρομίας, «άτομα με υψηλές μαθησιακές επιδόσεις και ισχυρή θέληση, μπορούν να επιλέγουν από ευρύτερο πεδίο επαγγελματών που τους ταιριάζουν ακόμα και από εκείνα για τα οποία οι επαγγελματικές προοπτικές, τα οικογενειακά και οικονομικά δεδομένα εμφανίζονται αρνητικά. Αντίθετα, άτομα με χαμηλές επιδόσεις χωρίς σοβαρές ελπίδες βελτίωσής τους και όχι ισχυρή θέληση, είναι προτιμότερο να στρέφονται σε σπουδές και επαγγέλματα που κατ' αρχήν τους ταιριάζουν και κατά δεύτερο λόγο οι επαγγελματικές προοπτικές,, τα οικογενειακά και οικονομικά δεδομένα είναι

¹² « Το φύλαξαι τ' αγαθά του κτήσασθαι χαλεπότερον». Δημοσθένης, «Αυτό που κληρονομήσεις από τον πατέρα σου, ξαναδούλεψέ το για να το κατέχεις καλύτερα» Φάουστ. «Τίμα τον Πατέρα και Μητέρα σου ως σεαυτόν» Ευαγγελική ρήση

¹³ Έχει ειπωθεί ότι αν ο Μπαχ είχε γεννηθεί στο Κονγκό αντί στη Σαξονία, δε θα είχε συνθέσει ούτε μία σονάτα, αλλά πολύ πιθανό θα είχε διαπρέψει σε κάποιο είδος τοπικής μουσικής». Fernando Savater, Ισπανός καθηγητής φιλοσοφίας, (1977 και 2004). Η αξία του εκπαιδευτήν. Editorial Ariel, S.A. και Ελληνικά Γράμματα.

¹⁴ « Η οικονομία και η αρετή θα αποκτήσουν το πραγματικό τους νόημα όταν αλληλοσυμπληρώνονται». Αμάρτια Σεν, βραβείο Νόμπελ οικονομικών, 1998.

¹⁵ «...Σαν βγεις στον πηγαιμό για την Ιθάκη, να εύχεται να είναι μακρύς ο δρόμος, γεμάτος περιπέτειες, γεμάτος γνώσεις...»Ιθάκη, Κωνσταντίνος Καβάφης. «Εν οίδα ότι ουδέν οίδα». Σωκράτης. «Η γνώση είναι δύναμη». «Η γνώση είναι αυτοσκοπός και παράθυρο στην εργασία και τη ζωή». «Είναι λάθος να μην αναζητάς τη γνώση», Αραβική παροιμία. « Ούτε τέχνη ούτε σοφία εφικτόν ην μάθησις» Δημόκριτος. «Η μόνη κάθαρση είναι η γνώση», Κάρολος Κουν.

θετικά». Όσο υψηλότερες είναι οι μαθησιακές επιδόσεις και ο βαθμός θέλησης ενός ατόμου, τόσο ευρύτερη μπορεί να είναι η δυνατότητα, το «ρίσκο» με επιλογή επαγγελμάτων που αντιπροσωπεύονται από περιορισμένες ή και ελάχιστες θέσεις στην αγορά εργασίας και οι προοπτικές τους είναι ιδιαίτερα περιορισμένες, όπως λχ. οι γενετιστές, οι αστρονόμοι, οι σεισμολόγοι, κλπ. Αυτό σημαίνει ότι ένα άτομο που έχει ιδιαίτερα υψηλές επιδόσεις σε φιλολογικά μαθήματα, με ισχυρές γλωσσικές δεξιότητες και ισχυρή θέληση και βούληση να ακολουθήσει το επάγγελμα του φιλόλογου εκπαιδευτικού που είναι ιδιαίτερα κορεσμένο, μπορεί και πρέπει να το επιλέξει, αφού είναι περίπου βέβαιο ότι θα έχει ικανοποιητική επαγγελματική αποκατάσταση και σταδιοδρομία. Αν είναι σίγουρος για την επιλογή του, ξέρει τι θέλει και τι μπορεί να κάνει, τότε μπορεί και να το πετύχει. Αντίθετα ένα άτομο με χαμηλές επιδόσεις και όχι ιδιαίτερα ισχυρή θέληση, που είτε ο ίδιος ή οι γονείς του επιμένουν να γίνει λχ. γιατρός, ένα επίσης πολύ κορεσμένο και ανταγωνιστικό επάγγελμα, είναι πολύ πιθανό να οδηγηθεί σε επαγγελματικό και προσωπικό αδιέξοδο. Το άτομο αυτό, είναι προτιμότερο να διαλέξει επαγγέλματα που του ταιριάζουν ή τουλάχιστον δεν είναι αντίθετα με τις κλίσεις και τα ενδιαφέροντά του, που όμως έχουν καλές προοπτικές στην αγορά εργασίας, όπως λχ. η πληροφορική, ή συνηγορούν στην επιλογή του άλλοι παράγοντες όπως είναι τα οικογενειακά δεδομένα.

Επίλογος

Στο χρυσό κανόνα με τον οποίο επιχειρείται να εμπλουτιστεί η θεωρία και πρακτική της συμβουλευτικής-επαγγελματικού προσανατολισμού, θα πρέπει να προστεθεί επίσης η διαπίστωση ότι, στη σύγχρονη εποχή, ένας εργαζόμενος είναι πολύ πιθανό να υποχρεωθεί να αλλάξει ένα ή περισσότερα επαγγέλματα στη διάρκεια της σταδιοδρομίας του. Επιπλέον, υπάρχει σήμερα ένας πολύ μεγάλος αριθμός επαγγελμάτων από τα οποία καλείται να κάνει τις επιλογές του και αυτό σημαίνει ότι οφείλει να μη σκέφτεται μονοδιάστατα και να επιμένει στην επιλογή ενός και μόνο επαγγέλματος. Στην πραγματικότητα, υπάρχουν πολύ περισσότερα από ένα επαγγέλματα που ταιριάζουν στον καθένα. Αν για κάποιους λόγους, δεν είναι εφικτή η επιλογή του πρώτου σε προτίμηση επαγγέλματος, οφείλει να προχωρήσει στα επόμενα αλλά να αποφύγει τα τελευταία. *«Μπορεί πάντοτε να υπάρξει μια άλλη αγάπη για τον καθένα, αν η πρώτη δε σταθεί στο δρόμο του»*. Εκείνο που πρέπει οπωσδήποτε να αποφύγει, και αυτό αποτελεί επίσης κεντρικό σημείο του χρυσού κανόνα, είναι η επιλογή επαγγέλματος ή επαγγελμάτων που βρίσκονται σε πλήρη αντίθεση με την προσωπικότητα και τα ενδιαφέροντά του. Η αποφυγή επαγγελμάτων που δεν του ταιριάζουν, ίσως έχει περισσότερο σημασία και από την επιλογή επαγγελμάτων που του ταιριάζουν. Γι' αυτό και ο καθένας θα πρέπει να έχει ένα ανοικτό ορίζοντα και να επιλέξει από ένα κατάλογο πολλών επαγγελμάτων που του ταιριάζουν, συνυπολογίζοντας και τη βαρύτητα των άλλων κριτηρίων που συνυπάρχουν, και να αποφύγει οπωσδήποτε επαγγέλματα που είναι εντελώς αταίριαστα με το χαρακτήρα του. Εκτός από τα παραπάνω, επισημαίνεται ότι σε όλα τα επαγγέλματα μέσης και κυρίως υψηλής εκπαίδευσης και εργασιακής ιεραρχίας, απαραίτητη είναι η γνώση των ηλεκτρονικών υπολογιστών, της αγγλικής γλώσσας, καθώς και η διαρκής ανανέωση των γενικών και ειδικών γνώσεων και εμπειριών. Και βέβαια δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ολοκληρωμένος άνθρωπος και επιτυχημένος επαγγελματίας, είναι εκείνος που έχει πνευματικές ανησυχίες και ευαισθησίες, εμμένει σε αξίες και αρχές, αναζητά τη μόρφωση και τη γνώση, ασχολείται με την τέχνη και τη λογοτεχνία, την προστασία του περιβάλλοντος, συμμετέχει στα δρώμενα και σε δράσεις κοινωνικής αλληλεγγύης, αναπτύσσει κριτική και δημιουργική σκέψη, ενεργεί με εντιμότητα και διορατικότητα και δραστηριοποιείται θετικά για το δικό του αλλά και για το γενικότερο καλό¹⁶.

¹⁶ Οι επτά βασικές αρχές ζωής κατά τον Μαχάτμα Γκάντι είναι ότι «δεν μπορείς να έχεις γνώση χωρίς χαρακτήρα, πλούτο χωρίς μόχθο, κέρδος χωρίς ήθος, επιστήμη χωρίς ανθρωπιά, πολιτική χωρίς αρχές, απόλαυση χωρίς συναίσθημα, αγάπη χωρίς θυσία».